

FTAMP 03.29.00

<https://doi.org/10.26577/JH.2024.v113i2-02>**Б.С. Сайлан**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: b_sailan1967@mail.ru

КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ БАТЫРЫ С. НҰРМАҒАМБЕТОВТЫҢ ЖАУЫНГЕРЛІК ЖОЛЫ МЕН ҚОЛБАСШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Мақалада Сағадат Нұрмағамбетовтің әлеуметтік шығу тегі мен Кеңес Одағының Батыры атануы ерекшеліктері ашылады (1924-2013). Оның өмірінде: Екінші дүниежүзілік соғыс, соғыстан кейінгі қиын кезең, Кеңес Одағының ыдырауы және тәуелсіз Қазақстанның құрылуы сияқты өз елінің барлық тарихи оқиғалары көрініс тапты. Дәл осы С. Нұрмағамбетов еліміздің егеменді мемлекеті жағдайында Қазақстанның қорғаныс саласының бірінші қолбасшысы болды. Мақалада өмірбаяндық әдіс пайдаланылды, оның әдіснамалық ерекшеліктері тұлғаны сәйкестендіру және шынайы бағалау процесін қарастыруға мүмкіндік берді. Тәуелсіз Қазақстанның жаңа Қарулы Күштерін құруға арналған мұрағат қорлары мен сайттардың материалдары, Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің естеліктері, С. Нұрмағамбетовтың достары мен әріптестерінің қазіргі заманғы армияны құрудағы, әскери қызмет пен әскери білім беру жүйесін жетілдірудегі рөлі туралы естеліктері дереккөздік негізге айналды. Мақалада С. Нұрмағамбетов атындағы әскери оқу орындары көрсетілген, соғыс жылдарындағы майдан оқиғалары туралы кітаптар талданған, оның Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің дәстүрлері мен іргетасын қалыптастыруға қосқан үлесі сипатталған. Бұл мақала Екінші дүниежүзілік соғыстың жергілікті куәгерлерінің тарихи жадын, патриотизм мен тарихи сабақтастығын дамытуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: соғыс, армия, қорғаныс, қарулы күштер, әскери білім.

B.S. Sailan

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: b_sailan1967@mail.ru

The combat path and command activity of Hero of the Soviet Union S. Nurmagambetov

The article reveals the features of the social origin and formation of the Hero of the Soviet Union Sagadat Nurmagambetov (1924-2013). His life reflected all the historical events of his country: the Second World War, the difficult post-war period, the collapse of the Soviet Union and the formation of independent Kazakhstan. It was S. Nurmagambetov who became the first commander of the defense of Kazakhstan in the conditions of a sovereign state of the country. The article uses the biographical method, the methodological features of which made it possible to consider the process of identification and true assessment of personality. The source material was based on materials from archival funds and websites dedicated to the creation of the new Armed Forces of independent Kazakhstan, memories of veterans of the Great Patriotic War, memories of S. Nurmagambetov's friends and colleagues about his role in the creation of a modern army, improvement of military service and the military education system. The article shows military educational institutions named after S. Nurmagambetov, provides an analysis of books about military events at the front during the war, describes his contribution to the formation of traditions and the foundation of the armed forces of the Republic of Kazakhstan. This article contributes to the development of historical memory of local actors of the Second World War, patriotism and historical continuity.

Key words: war, army, defense, armed forces, military education.

Б.С. Сайлан

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
e-mail: b_sailan1967@mail.ru

Боевой путь и командная деятельность Героя Советского Союза С. Нурмагамбетова

В статье раскрываются особенности социального происхождения, становления Героя Советского Союза Сагадата Нурмагамбетова (1924-2013). Его жизнь отразила все исторические события своей страны: вторая мировая война, тяжелое послевоенное время, развал Советского Союза и становление независимого Казахстана. Именно С. Нурмагамбетов стал первым командующим

обороной Казахстана в условиях суверенного государства страны. В статье использован биографический метод, методологические особенности которого позволили рассмотреть процесс идентификации и истинной оценки личности. Источниковедческой основой стали материалы архивных фондов и сайтов, посвященных созданию новых Вооружённых Сил независимого Казахстана, воспоминания ветеранов Великой Отечественной войны, воспоминания друзей и коллег С. Нурмагамбетова о его роли в создании современной армии, совершенствовании военной службы и системы военного образования. В статье показаны военно-учебные заведения имени С. Нурмагамбетова, дан анализ книг о военных событиях на фронте в годы войны, описан его вклад в формирование традиций и фундамента вооружённых сил Республики Казахстан. Данная статья вносит вклад в развитие исторической памяти о локальных акторах второй мировой войны, патриотизма и исторической преемственности.

Ключевые слова: война, армия, оборона, вооруженные силы, военное образование.

Кіріспе

Дүниені дүр сілкіндірген ХХ ғасырдағы Екінші дүниежүзілік соғыс және оған қатысушылар туралы зерттеу әлі тоқтаған жоқ. Миллиондаған адам қатысып, шығыны шаш етекпен болған бұл соғыста батыр атанған қазақ аз емес. Солардың арасынан сұрапыл соғыста ер атанған, ал соғыстан кейін түрлі әскери округтерде басшылық қызмет атқарған, ал ел егемендігін алып, жаңа айбынды армиямызды жасақтауда игілікті істерімен есімі ерекше аталатын тұлға – Кеңес Одағының батыры Сағадат Нұрмағамбетов.

Ұлы Отан соғысы басталғанда ер жеткен қазақ азаматы Сағадат 1942 жылы Кеңестік Қызыл армия қатарына шақырылып, Түркіменстан Республикасының Кушка қаласындағы әскери училищеге оқуға жіберілді. Оқуды бітірген соң, 1943 жылдың көктемінде лейтенант шеніндегі Сағадат Нұрмағамбетов майдан даласындағы соғысқа аттанды. Жойқын жаудан еш қаймықпаған Сағадат Қожахметұлы пулемет взводының командирі, пулемет ротасының командирі, 5-ші екпінді армияның ІІ дәрежелі Суворов орденді 301-ші атқыштар дивизиясының 1052-ші атқыштар полкі құрамында батальон командирі ретінде гитлерлік неміс басқыншыларына қарсы шайқасты. Краснодар өлкесін, Украинаны, Молдованы, Батыс Беларусьяны, Польшаны азат етуге қатысты. 1945 жылы 27 ақпанда жауынгерлік ерлігі үшін 21 жасар Сағадат Нұрмағамбетовке Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Жеңіс күніне жақындатқан майдангерлер қатарынан көрінген әскери шенді С.Қ. Нұрмағамбетов басқарған батальонының жауынгерлері соғысты жеңіске жеткен Берлин қаласында аяқтады.

Фашист басқыншыларына қарсы күресте елді жаудан қорғау жолындағы Ұлы Отан соғысының майдан даласына аттанып, «батыр қазақ жауынгері» атанған Кеңес Одағының Батыры

Сағадат Нұрмағамбетов бүкіл өмірін әскери-патриоттық еңбек пен Отанын шын сүйіп қорғай алатын ұрпақ тәрбиесіне арнағаны белгілі. Әскери өмірден жинақтаған мол тәжірибесі бар армия генералы С.Қ. Нұрмағамбетов Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің адғашқы жылдарында еліміздің Қарулы Күштерін құруға, сонымен қатар ел әскерінің жаңа заңды құжаттары мен алғашқы қорғаныс Доктринасын қалыптастырып, қорғаныс саласының жұмысын жүзеге асыруда айрықша аянбай қызмет атқарды. Осы жылы жасы 100-ге толған Кеңес Одағының батыры, Халық қаһарманы, Қазақстанның тұңғыш Қорғаныс министрі С.Қ. Нұрмағамбетовтың жауынгерлік және қолбасшылық жолын зерттеуде тарих ғылымының әлі айтары көп.

Мәселенің тарихнамасы

Ұлы Отан соғысының ержүрек майдангері, Кеңес Одағының батыры Сағадат Нұрмағамбетовтың жауынгерлік жолы, ерліктері және қолбасшылық қызметтері туралы Отандық және кеңестік тарихи әдебиеттерде жазылған. Олардың негізгілеріне тоқталар болсақ, «Казахстанские герои Великой Отечественной войны» атты кітапта оның жауынгерлік жолдары, қай әскери бөлімде шайқасқаны, батыр атағын қай кезде алғандығы толық көрсетілген.

Әскери тарихшы П.С. Беланның «На всех фронтах: Казахстанцы в сражениях Великой Отечественной войны (1941-1945). – Алматы: Ғылым, 1995.», «Герои Советского Союза – казахстанцы. – Алматы, 1968» еңбектерінде С.Нұрмағамбетовтың соғысқан майдан ошақтары мен командирлік қызметтері тарихи талданған.

«Қазақстандықтар – Ұлы Жеңістің батырлары» атты екі томдық кітап 2016 жылы жаңадан жарыққа шықты. Екі томдық туынды Жеңістің 71 жылдығына арналған. Осы кітапта қазақстандық батырлардың, батырымыз С.Нұрмағамбе-

ровтың әскери жолы мен ерліктерінен мәліметтер берілген.

С.Нұрмағамбетовтың «Лицом к огню. – Алматы: Қазақстан, 1984.», «Мой передний край. – Алматы: Ана-тілі, 1995.», «А в памяти нет тишины. – Алматы: Ана-тілі, 1999.», «От огненных лет до суверенной армии. – Алматы: Жібек жолы, 2005.», атты естелік кітаптары батырдың 1942 жылы майданға аттанғаннан бастап, тәуелсіз Қазақстанның Қарулы күштерін құру кезеңіне дейінгі қызметі туралы мол мағлұмат береді.

Батырлар туралы кеңестік тарихнамада «Герои Советского Союза: Историко-статистический очерк. – Москва: Воениздат, 1984.» атты кітапта Кеңес Одағының батырлары туралы алғаш рет жүйелі ақпарат берілген. Кітап Кеңес Одағының батыры атағының бекітілгенінің 50 жылдығына арналған. С.Нұрмағамбетов есімі бұл кітапта лайықты орын алған.

Кеңестік зерттеушілер И.Н. Шкадовтың жетекшілігімен шыққан «Герои Советского Союза: в 2-х томах. – Москва. Воениздат. 1988 г.» атты кітапта Кеңес Одағы батырларының, оның ішінде С.Нұрмағамбетовтың өмірбаянымен таныстырады. Олардың ұлы ерліктері жазылып, әсіресе жастарға патриоттық тәрбие беруге қызмет ететіндігі айтылады. Авторлық ұжым КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының, КСРО Қорғаныс министрлігінің орталық мұрағатының құжаттары мен материалдарын пайдаланғандығы көрсетіледі.

Великая Отечественная война 1941-1945. – Москва: Политиздат, 1988.» деген кітапта С.Нұрмағамбетов қатысқан Берлин операциясынан деректер мен мәліметтер көрсетіледі.

Материалдар мен әдістер

Гитлерлік Германияға қарсы сұрапыл соғыста Кеңес Одағының батыры атанып, еліміз егемендік алғанда Қазақстан атты мемлекеттің тұңғыш Қорғаныс министрі болған Сағадат Нұрмағамбетов туралы еңбекті жазуда өзіндік әдістемелік ерекшеліктер қарастырылды. Өйткені Екінші дүниежүзілік соғыс пен сол соғыста өжеттілік танытқан және есімі ерекшеленген батырлар тарихын зерттеуде міндетті түрде сол тақырыпқа арналған әдебиеттер мен құжаттар бірінші кезекте пайдаланылды. Соғысқа 301-мотоатқыштар дивизиясына қарасты 1052-полк жауынгерлерінің қатысуын тарихи құжаттар арқылы қарастыру – олардың жауынгерлік жолы мен жанқиярлық ерліктерін анықтауға негіз болды. Қазақстандық батырлардың ерлігімен таны-

суда, оқып білу мен жан-жақты талдауда салыстырмалы және шынайы баға беретін концепция қарастырылды. Осы мәселені зерттеуде Екінші дүниежүзілік соғысқа және тәуелсіз Қазақстанның жаңа Қарулы күштерінің құрылуына арналған мұрағат қорлары мен сайттардағы деректер, соғысқа қатысқан майдангер ардагерлердің естеліктері, қазақстандық батырлар туралы жарияланған құжаттар мен материалдар, еңбектер мен деректер қарастырылды.

Нәтижелер мен талдаулар

Батырдың балалық шағы. Нұрмағамбетов Сағадат Қожахметұлы 1924 жылы 25 мамырда Ақмола облысы, Ақкөл ауданындағы Қосым деген ауылда дүниеге келді. Батырдың балалық шағы бақытты болды деп айта алмаймыз. Ол өмірге келерден бір ай бұрын әкесі Қожахмет өмірден өтеді. Анасы Айсаға осы қайғы қаншалықты ауыр болса да, қиындыққа мойымай, екі баласын бетінен қақпай өсірді. Алайда ағасы екеуі ержетіп келе жатқан шақта анасы дүние

салды. Онда бала Сағадат жеті жасқа енді толған еді. Енді оған жалғыз ағасы Сағит қамқор болды. Жастайынан ауыл ақсақалдары айтқан батырлар жырын тыңдап, солардың тәрбиесін алды. Аталас туысқаны Әлжан қарияның бұрынғы өткен бабалары туралы түн асырып айтқан әңгімелері оған қуат берді. Өскенде солар туралы батыр боламын деп талпынды. Содан ба екен, ол жасынан өжет, өткір болып өсті.

Ата-анасынан жетім қалған Сағадат 1933 жылы мектепке барды. Ақкөлдегі орта мектепті үздік тәмамдайды. Болашақта мектепте балаларға сабақ беретін үлгілі мұғалім болсам деп армандайды. Әсіресе, тарих пен географияны жақсы көрді. Бірақ оның бұл арманын сұрапыл соғыс бұзды. Өйткені мектеп бітірген жылы соғыс басталды. Алдымен ағасы Сағит соғысқа шақыру қағазын алды. Сағадат онымен бірге өз еркімен майданға аттанғысы келді. Бірақ аудандық әскери комиссариат бастығы: «Шырағым, асықпа, үлгересің, кезегің келгенде, өзіміз шақыртамыз», – деп мұны кері қайтарып жіберді. Сөйтіп, алғашқы еңбек жолы туған ауылында басталды (Қалмырзаев Ә. 2012: 193-204).

Сағадаттың осы кездегі сауаттылығы мен еңбекқорлығы жөнінде ауылдасы әрі құрдасы Екатерина Андрусюк былай дейді: «Сағадат Қожахметұлы екеуміз бір ауылданбыз, құрдаспыз, доспыз. Соғысқа дейін онымен бір трактор бригадасында жұмыс істедік. Біз үшін ол барлық жағынан үлгі болды. Соғыс басталғанда ерлер майданға аттанып, соғыс уақытының қиындықтары мен толғаныстары әйелдер мен балалардың иығына түсті. Майданда не болып жатқанын ешкім білмеді, ешкімде радио жоқ. Ал Сағадат бізге дүниеде, елде болып жатқан оқиғаларды, қызыл әскерлердің әрекетін айттып отырды. Өзі де белсенді әскер қатарында жүргендей сөйледі. Оның сөздерінің сиқырлы күші болды. Оның бәріне ілесуге күш қайдан, ақпаратты қайдан алды деп әлі де таңғаламын. Өйткені, таң атқаннан кеш батқанша бізбен бірге далада еңбек етті. Соған қарамастан ол әлі де сауатсыз әйелдерге майданға ерлеріне хат жазуға көмектесіп үлгерді. Ол адамдармен оңай ортақ тіл табысты және олардың қажеттіліктері мен өтініштеріне қамқор бола білді. Табиғат оған тек сыртқы сипаттар ғана емес, сонымен қатар ішкі дүниесіне де жігерлі қуат берген сияқты. С.Нұрмағамбетов бәріне қажырлы еңбектің арқасында жетті. Әке-шешесінен ерте айырылып, ағасы Сағиттың қолында өсті. Сағит майданға аттанғанда шаруашылықтың ауыртпалығын өз мойнына алды» – деп, оның

жастайынан бойына біткен қамқорлық мінезін дәл көрсетеді (Жагипаров С. 2014).

Майданға жорығы. Новгород түбінде болған ұрыста Сағиттың қайтыс болғаны туралы ауылға қаралы қағаз келді. Жалғыз бауырынан айрылған Сағадат қатты күйзелді. Ағасы үшін кек алмаққа Сағадат майданға асықты. Кешікпей шақырту да алды, бірақ оны бірден майданға емес, әскери училищеге баратындар қатарына қосты. 1942 жылы мектепті бітірген соң Қызыл Армия қатарына шақырылып, Түркіменстанның алдымен Байрамәлі, сосын Кушка қаласына көшірілген 1-Түркістан пулеметшілер училищесіне жіберілді (Нурмағамбетов С.К. 2001: 3).

Сағадат училищеде әскери оқуға бел шешіп кірісті. Негізінен орыс тілі мен математиканы оқып-үйренуден бастады. Пулеметші болу үшін бұл екі пәннің маңызы зор еді. Математиканы білмейінше, пулеметші бола алмасаң, ал әскери өмірді игеру ол кезде орыс тілінсіз мүмкін емес еді. Бұйрық та осы тілде жүргізілді. Бұл екі сабақтан да ол мектепте жақсы оқыды. Сағадат сондықтанда оқуға ешқандай қиналмады.

Училищеде оқып жүрген кезін еске алған Сағадат: «Бізді жүз жыл бұрын салынған казармаға орналастырды. Училище жаңадан ашылғанымен, оқу-материалдық базасы, тұрмыстық жағдайы жақсы болды. Бізді білікті де талапты командирлер дайындады. Олар соғыстың қызып тұрған шағында қажетінше соғысуды үйренуіміз үшін бәрін жасады» – деп, училищедегі өткен күндері туралы ой бөліседі (Нурмағамбетов С.К. 2001: 3).

Мерзімінен бұрын әскери училищені аяқтап, офицер погонын таққан Сағадат енді тікелей батыстағы майдан шебіне аттанды. Бұларды 9-Қызылтулы атқыштар корпусының штабына әкелді. Мұнда оларды 157-жеке атқыштар бригадасының құрамына бөлді. 157-ші жеке атқыштар бригадасының штаб бастығы, подполковник Сафонов Михаил Иванович 19 жастағы лейтенантты Кубанда үлкен карибрілі пулеметтер взводының командирі етіп тағайындады. Ол өзінің байырғы әскери қызметкер екенін және К.Рокоссовский басқарған 15-атты әскерлер дивизиясының құрамында әскери жолын бастағанын мақтанышпен әңгімелеп берді. Сағадат алғаш кездесуде бұл байырғы әскери командирмен іштей табысып, өзіне ұстаз тұтты. Бұл достығы генерал-майор шенінде отставкаға шыққан М.Сафоновпен кейінгі жылдарға дейін жалғасты. Сағадат Нұрмағамбетов отставкадағы генерал-майор М.Сафоновпен бірге Жеңістің 50

жылдығын бірге атап өтті (Нурмағамбетов С.К. 1995: 28).

Сағадат әскери мансабын пулеметшілер взводының командирі болып бастады. Взвод пулеметшілер ротасына бағынғанымен, атқыштар ротасының біреуіне қызмет етті. Осы ротамен бірге ұрыс қимылына қатысты. Сағадаттың взводындағы үш пулеметшілер бөлімі ұрыс кезінде атқыштар ротасын қолдауға тиіс еді. Пулеметті орналастыру шептерін белгілеуді взвод командирі анықтайды. Мұны дұрыс таңдаудың маңызы күшті. Оны Сағадат жақсы білді. Жау шабуыл басталар алдында артиллериядан оқ жаудырып, қарсыластарының жауынгерлік күшін анықтап алғысы келеді. Кездейсоқ, күтпеген жерден атылған зеңбірек оғы тірі жанды бекіністен бас көтерсе болды, жайратып салады. Сағадат пулеметшілері де жаудың әрбір қозғалысын қырағылықпен аңдыды, кірпік қақпай мүлт жібермеуге тырысты.

Командир болу қарамағындағы жауынгерлерге жеке дара әмірін жүргізу емес, тынымсыз еңбек, үзбей іздену, үйрену болды. Лейтенант Сағадат қару-жарақты, соғыс техникасының барлық сипаттамасын, оның оғының ұшу жылдамдығын, зақымдау радиусын, ұшу қашықтығын жатқа білуге ұмтылды. Соғыста әрбір солдат өмірі қымбат болғандықтан, командир оларды барынша аман сақтай білу керек еді. Сағадаттай жас командир мұндай қасиетті барынша есте ұстады. Соғыс қимылы болсын немесе қорғаныс шебіндегі ұрыста болсын жауынгер қауіпсіздігіне басты көңіл бөлді. Соның нәтижесінде взвод пулеметшілері өздеріне жүктелген міндет пен жаяу әскерлердің шабуылын қамтамасыз етуді ойдағдай жүзеге асырды (Қалмырзаев Ә. 2012: 193-204).

С.Нурмағамбетовтың жауынгерлік жолы мен батыр атануы. Құрамында Сағадат соғысқан Солтүстік-Кавказ майданы қолбасшылығының шешімімен 301-атқыштар дивизиясы жасақталды. Ол 9-атқыштар корпусының құрамына енді. 301-атқыштар дивизиясы жасақталып, оның командирі генерал-майор В.Антонов тағайындалды. Дивизия 1050, 1052, 1054-атқыштар полктарынан құралды. Сағадат соғыстың аяғына дейін 1052-атқыштар полкының құрамында соғысты (Герои Великой победы – казахстанцы: 2016: 113).

301-дивизияның командирі Генерал-майор В.Антонов қол астындағы қызметкері туралы: «Пулеметшілер ротасын капитан С.Нурмағамбетов басқарған полк Пилица өзенінен жасырын

өтті. Фашистердің бір танкі пулемет экипажының атыс позициясына көшті. Танк окоптың үстінен өткенде капитан Нурмағамбетов тез орнынан тұрып, гранаталарды бірінен соң бірін лақтырды. Танкті қара түтін бұлттары басып қалды. Ал шайқас жалғасты. Капитанның өзі пулемет жанында өзінің ең жақсы пулеметшісі сержант Геннадий Ворошиловпен бірге жау шебіне ойсырата соққы берді. Рота командирі автоматтан оқ ату арқылы тағы 65 фашист солдаты мен офицерін жойды. Пилица өзенінің сол жағалауындағы плацдарм қолға өтті. 1052 полк шабуылды жалғастырды» – дейді (Герой Советского Союза – казахстанцы. 1968: 115).

С.Нурмағамбетов сұрапыл соғыс туралы: «Мәскеу түбіндегі жауынгерлеріміздің жанқиярлық табандылығын ұмытуға бола ма?», «Әр тасы, әр төбесі солдат қанына сіңген Сталинградта жараланып, аязға ұшыраған батырлардың ерлігін ұмытуға бола ма? Мың-мыңдаған танктер күндіз-түні жарылған Курск бұғазындағы өртті, Кавказдағы шайқастарды, Днепрдегі өртті ұмытуға бола ма? Қолдары сынған балалар майданға аттанып, партизан отрядтарына қосылды өтінген Белоруссияның өртке оранған үйінділерін ұмыту мүмкін бе? Варшава маңындағы шайқастар ше? Берлин маңында? Әрине, мен Берлинге жеңіс туы қадалғаннан кейін Германиядағы жауынгерлеріміздің қуанғанын ұмыта алмаймын» – деп еске алады. Бұл Сағадат Нурмағамбетовтың өзінің бүкіл әскери өмірбаяны ғана емес, қаншама қасірет әкелген, қаншама майдандас достарын алып кеткен сол қарғыс атқыр соғысқа деген көзқарасы еді (Нурмағамбетов С.К. 1995: 224).

Соғыстың қайғысы оның отбасына да әсер етті – соғыс басталғанда ағасы Сағит қайтыс болды. Нурмағамбетов әуелі майданға аттанып, бауырының өшін алуға құлшыныс танытқанымен, кейін «жалпыға ортақ мұңды» қозғай келе, оның міндеті елін жаулап халықтың көз жасы мен қанын төгіп жатқан «фашизм» деген зұлымдықты тоқтату екенін түсінді. Донецк жерінде фашистермен талай рет шайқасқа түсуге тура келді. Соғыстан кейін Нурмағамбетовке «Донецк қаласының құрметті азаматы» атағының берілуі де кездейсоқ емес еді.

«Украина үшін болған шайқастардың барлығын сипаттау, жанқиярлық танытқандар мен соғыста айрылғандарымыздың барлығын атау мүмкін емес. Алдыңғы қатардағы жауынгерлер үшін бұл өте қиын болды. Ауыр жау оқтары астында үздіксіз атқылаулар мен шабуылдарға ұшыраған жауынгерлер мен пулеметшілер көп

болды. Күзде қара топырақ лайланып, лайға баттық. Бір етіккі laidан шығарғанмен, екінші етік лайда қалып қойған жағдайларда кездесті. Шалбар, шинель, бет-ауыз бәрі кір болды. Қазан айында аяз күшейді. Үстіміздегі дымқыл шинельдердің аяздан қатып қалғаны сонша, қолды бүгуге де мүмкіндік бермеді. Бірақ ешкім ыңырсыған жоқ, бәрі фашистердің қанша қайғы әкелгенін көрді және жеңіс үшін кез келген қиындыққа төтеп беріп, тіпті жанын да аямау керектігін білді. Міне, Отан соны талап етті» – деп, сұрапыл соғыстың ауыр азаптары туралы жазды ол (Нурмағамбетов С. 1995).

Екінші дүниежүзілік соғыстың ауыр шайқастарында офицер С.Нұрмағамбетов Краснодар өлкесін, Украинаны, Молдованы, Батыс Белоруссияны, Польшаны азат етуге қатысты. Польшаны азат ету 1944 жылдың шілде-тамызында басталды. 5 миллионнан астам адам фашистік құлдықтан құтқарылды. Неміс-фашистік басқыншылар Польшада бес жыл бойы зұлымдық жасады (Великая Отечественная война. 1984: 430).

1945 жылы 27 ақпанда «Польша территориясындағы Виборов деревнясы ауданында жаудың қатты бекінген қорғанысын бұзып өту кезінде қолбасшылықтың жауынгерлік тапсырмаларын үлгілі орындаған ерлігі үшін» КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен С.Нұрмағамбетовқа Кеңес Одағының Батыры атағы берілді (Герои Советского Союза. 1988: 182-183).

1945 жылы сәуір айының басында Берлин операциясы басталды. 16-19 сәуір аралығында кеңес әскерлері жаудың қорғаныс шебін жарып өтті. 20 сәуірде фашистік Германия астанасына шабуыл басталып, 25 сәуірде бүкіл Берлин тобын қоршау аяқталды. Берлиндік топты жою 2 мамырға дейін жалғасты. Міне осындай Берлин үшін қанды қырғынның ортасында С.Нұрмағамбетов және оның батальоны шайқасты (Великая Отечественная война. 1988: 559).

Соғысты батыр Берлинде аяқтады. Сағадат Нұрмағамбетовтың батальоны гитлерлік рейх кеңсесінің ғимаратын басып алуға қатысты. Нұрмағамбетов басқарған батальонның жеке құрамы ұрыс қимылдары аяқталғаннан кейін республикалық маңызы бар маңызды нысандарды қорғау бойынша тапсырмаларды орындады.

«Кюстриннің батысындағы қатты бекінген жау қорғанысын талқандау кезінде 1945 жылы 14 сәуірде майор Нұрмағамбетовтың шебер қолбасшылығымен негізгі бағытта әрекет ететін батальон неміс қорғанысын бұзып өтіп, бес қатар окопты басып алды және танктер мен полктің

қалған батальондарын соғысқа еніп кіруіне мүмкіндік туғызды. Оның батылдығы мен шеберлігі арқасында, Гузов қаласының шығыс шетіндегі ұрыстың одан әрі қимылы артты. Көше шайқастары басталып, үш сағатта қаланың солтүстік-шығыс шеттері басып алынды, ал батальон 200 фашисті, 18 атыс нүктесін, күшті сегіз нүктені жойып, жаудың 69 солдатты мен офицерін тұтқынға алды (Қалмырзаев Ә. 2012: 193-204).

1945 жылы 18 сәуірде Хермесдорф ауылының маңында фашистік әскерлер күндіз үш рет қарсы шабуыл жасады. Майор Нұрмағамбетов ерекше табандылық танытып немістердің барлық қарсы шабуылдарына тамаша тойтарыс беруді қамтамасыз ете білді. Осындай қабілетті ұрыс қимылының арқасында олар қарсыластың адам күші мен техникасын үлкен шығынға ұшыратты, жауды басып алған шептерден құлатты. Буков қаласына басып кіріп, жау солдаттары мен пулеметшілерінің үлкен топтарының табанды қарсылығын жеңіп, көшедегі ұрыстың қиын жағдайында полк командованиясінің қаланың шығыс шеттерін басып алу туралы бұйрығының орындалуын мүлтіксіз қамтамасыз етті. Буков қаласы үшін болған ұрыстарда батальон 100 фашисті, он екі атыс нүктесін, үш танкі мен бір өздігінен жүретін зеңбіректі жойды (Biography. 2015).

23 сәуірде майор Нұрмағамбетовтың атқыштар батальоны Трептов қаласының маңындағы Шпрее өзенінен бірінші болып өтіп, батыс жағалауда бекініп, кеңестік бөлімшелер басып алған плацдармды жоюға тырысқан жаудың қиян-кескі төрт қарсы шабуылына тойтарыс беруді тамаша қамтамасыз етті. Шайқастың одан әрі қимылын тоқтатпай, батальон Трептов маңындағы көшелерде танкіге қарсы ататын гранатометшілер мен пулеметшілерге қарсы көше шайқастарын бастады және 80-нен астам фашистерді жойып, 145 жау солдатты тұтқынға алды, бұл Трептов маңын басып алуға ерекше үлес қосты (Нурмағамбетов С.К. 1995: 224).

1945 жылы 24 сәуірде майор Нұрмағамбетовтің батальоны жаудың табанды қарсылығын бұзып, Берлинге кірді. Батальонды шебер басқара отырып, танкіге қарсы ататын гранатометшілер мен пулеметшілердің үлкен топтарымен қиын көше ұрыстарында 450-ден астам фашисті жойып, 1560-тан астам фашисті тұтқынға алып, тоғыз бекіністің көзін жойды. Бұл шайқаста майор Нұрмағамбетов жараланды. Ол екінші рет Кеңес Одағының батыры атағына ұсынылды. Бірақ Кеңес Одағының Батыры атағын қайта беру жүзеге аспай, 9-атқыштар корпусының командирі ге-

нерал-лейтенант Иван Рослыйдың ұсынысымен майор Нұрмағамбетов Қызыл Ту орденімен марапатталды (Нурмағамбетов С. 2004: 84).

Бірде Сағадат Қожахметұлынан екінші рет батыр атағын берілмеуі туралы сұралғанда: «Біз, майдангерлер, ұрысқа бара жатып, ешқашан даңқ, наградалар, құрмет туралы ойлаған емеспіз, біз үшін ең бастысы – Отанымыз, оның туған жері, оларды тез арада фашистерден тазарту керек еді. Біздер халық алдындағы әскери борышымызды, қасиетті антымызды абыроймен атқардық деп ойлаймын. Соғыс біткеніне қаншама жыл өтсе де, мен үшін ең есте қалатын, ең бақытты күн – Жеңіс күні» – деп, жауап берді.

Соғыс жылдарындағы сіз үшін ең қиын нәрсе не болды? деген сұраққа майдангер: «қар қызыл қанға боялған кездегі қанды шайқастар, түнде тыныштық сәттерінде қайтыс болған достар. Қалай болғанда да, олардың барлығы өз міндеттерін орындады, өздерін ұятқа қалдырмады. Мен олардың барлығын батыр деп санаймын» – деді. Ауыр азапты жолдарды еске түсіре отырып, ол шайқастағы қаруластары туралы көбірек айтты, кіммен бір жұтым су, бір үзім нан бөлісуге тура келгенін сөзге тиек етті.

– Осы уақытқа дейін көз алдымда, – деді майдангер, – Менің Украина, Молдова, Варшава, Берлин жерінде мәңгі қалған қаруластарым. Олардың алдында біз мәңгі қарыздармыз» – деп, еске алды (Нұрмағамбетов С.Қ. 2012: 20-23).

С.Нұрмағамбетовтың бейбіт өмірдегі қызметі. Соғыстан кейін 1946 жылдың жазында Сағадат Нұрмағамбетов Мәскеуге М.И. Фрунзе атындағы әскери академияға оқуға түсті. Оқуды бітіргеннен кейін Түркістан әскери округі штабының жедел бөліміне аға офицер болып қызметке жіберілді. Кейін ол мотоатқыштар полкінің командирі болып тағайындалып, оны төрт жылға жуық – 1954 жылдың қазанынан 1958 жылдың тамызына дейін басқарды.

Міне одан кейінде Сағадат Қожахметұлын алда жаңа лауазымдар күтіп тұрды. 1958 жылдың тамызынан Түркістан әскери округінде 203-мотоатқыштар дивизиясының штаб бастығы, 1961 жылдың тамыз айынан Қазақ КСР Азаматтық қорғаныс штабының бастығы, содан кейін Орта Азия әскери округі әскерлері қолбасшысының орынбасары, Оңтүстік әскерлер тобы (Венгрияда) қолбасшысының бірінші орынбасары қызметтерін атқарды. 1989 жылы округ таратылғаннан кейін Қазақ республикалық соғыс, еңбек және Қарулы күштер Ардагерлері кеңесінің төрағасы, сонымен бірге Қазақ КСР Қарулы

күштерінің ардагерлер және мүгедектер істері жөніндегі Жоғарғы Кеңесі комитетінің төрағасы болды (The pathway of sagadat. 2017).

Сағадат Қожахметұлының әріптестері онымен жұмыс істеу оңай екенін мойындады, өйткені ол өзінің барлық бағыныштыларын, ең бастысы олардың күшті және әлсіз жақтарын білді. Олармен тең дәрежеде сөйлесті және ешқашан жеке уақытын пайдаланбады. Қарамағындағыларға берген тапсырмалары нақты әрі айқын болды. Ол қызметкерлердің іс-әрекеттерін шектемей, қол астындағылардың бастамасын жанжақты қолдап, көтермелеп отырды. Ешқандай жағдайда кемсітуге және қорлауға жол бермеді. Осы уақыт ішінде КСРО Қарулы күштері Бас штабы академиясының курстарында екі рет оқыды. Кеңес Армиясында оған «генерал-майор» (1964) және «генерал-лейтенант» (1972) әскери атақтары берілді.

1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында, КСРО-дағы саяси жағдай өте тұрақсыз болған кезде, өздерінің егемендігін жариялаған көптеген одақтас республикаларда өздерінің Қорғаныс министрліктері жедел қарқынмен құрыла бастады және ұлттық қарулы күштерді құру мәселесі туындады. 1991 жылы 25 қазанда ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақ КСР Мемлекеттік қорғаныс комитетін құру туралы» Жарлыққа қол қойды. Ұлы Отан соғысының ардагері, Кеңес Одағының батыры, генерал-лейтенант С.Қ. Нұрмағамбетов Мемлекеттік қорғаныс комитетінің төрағасы болып тағайындалды (Указ Президента РК. 1991).

Құрылған Мемлекеттік қорғаныс комитеті республиканың болашақ Қорғаныс министрлігінің негізгі іргетасы болды. 1991 жылы 16 желтоқсанда Қазақстан Жоғарғы Кеңесі республиканың мемлекеттік тәуелсіздігін жариялап, Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы (КСР) ресми түрде Қазақстан Республикасы (ҚР) деп аталды. Осы егеменді мемлекеттің тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығын қорғау үшін қабылданған заңда оның өз Қарулы күштерін құру құқығы жарияланды (Закон Республики Казахстан. 1991).

С.Нұрмағамбетовтың айбынды армия құрудағы көреген қолбасшылығы. 1992 жылы 7 мамырда ҚР Президенті «Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін құру туралы» Жарлыққа қол қойды. Содан бері бұл күн Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің күні болып саналады. Сол күні Президенттің Жарлығымен С.Қ. Нұрмағамбетовке генерал-полковник әске-

ри атағы беріліп, Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрі қызметіне тағайындалды. Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігіне жалпы әскери-саяси басшылықты және Қазақстан Республикасы Қарулы күштері бөлімшелеріне басшылықты жүзеге асыру құқығы берілді. Осылайша, 1992 жылдың мамыр айынан бастап Қазақстанда ұлттық Қарулы күштердің белсенді құрылысы басталды.

Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін құру саласындағы негізгі міндеттерді шешу үшін осы саладағы негізгі іс-шаралардың арнайы жоспары әзірленді, онда оларды үш кезеңде жүзеге асыру көзделді. Әр кезеңнің ұзақтығы 1,5-2 жыл болды. Қорғаныс министрлігінің құрылымын және Қарулы күштерді бақылау органдарын құру аса маңызды міндет ретінде белгіленді. Осы кезеңде ТМД-ға қатысушы мемлекеттермен ұжымдық қауіпсіздік және әскери ынтымақтастық мәселелері бойынша келісімдерге қол қойылды, Қазақстан Республикасы Қарулы күштерінің түпкілікті құрылымы мен бөлімшелерінің саны анықталды, олардың құрылысы бойынша негізгі құқықтық құжаттар әзірленді.

Атқарылған жұмыстардың алғашқы нәтижелері 1992 жылғы желтоқсан айының басында Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігі басшылығының кеңесінде қорытындыланды. Генералдар мен офицерлер алдында сөз сөйлеген сол кездегі ел президенті Н.Назарбаев Қазақстан Республикасының болашақ Қарулы күштеріне: «Қарулы күштер ұтқыр қорғаныс тұжырымдамасын ескере отырып құрылуы керек. Қазақстан үшін республиканың немесе оның одақтастарының қауіпсіздігіне қатер төнген жағдайда жауынгерлік тапсырмаларды орындауға дереу кірісуге қабілетті, қазіргі заманғы техникамен жабдықталған шағын, бірақ мүмкіндіктері жағынан қуатты әскерлер тобын құру керек» – деген негізгі талаптарды қойды (Бисенов К.А. 2014: 46).

Ұлттық қарулы күштерді құру барысында 1992 жылдың сегіз айы мен 1993 жылдың алғашқы үш айы ішінде республикалық маңызы бар құжаттар әзірленіп, талқыланып, қабылданды. Олардың ішінде ең алдымен Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын атап өткен жөн. Қазақстан Орталық Азиядағы бірінші мемлекет болып соғысты болдырмау, әскери даму, республика мен оның Қарулы Күштерін ықтимал агрессияға тойтарыс беруге дайындау жөніндегі көзқарастар жүйесі болатын әскери доктринаны қабылдады.

Қарулы күштерді құрудағы басты міндеттердің бірі офицерлік құрамды әскери бөлімдердің қолбасшылығына тарту болды. Қазақстан Республикасы Қарулы Күштері құрылысының бірінші кезеңінде кадрлардың, ең алдымен офицерлердің тапшылығы мәселесі өте өткір болды. 1992 жылы Қазақстаннан 2300-ден астам офицер кетсе, ТМД елдерінен келгендер 4 есе аз болды. Офицерлер мен олардың отбасы мүшелерінің тұрмыстық жағдайының нашарлауы, әскери қызметшілер арасында патриоттық және әскери борыш сезімін тәрбиелеудің бірыңғай жүйесінің болмауы армияның қоғамдағы беделінің әлсіреуіне әкелді. Ал әскерлер мен қоғамдағы тәрбие және әлеуметтік-құқықтық жұмыстардың кейінгі жандануы ғана бұл келеңсіз құбылыстармен күресуге мүмкіндік берді (Бисенов К.А. 2014: 46).

Жаңадан құрылған егемен Қазақстанның бірінші Қорғаныс министрі болып Сағадат Қожахметұлы тағайындалғаннан кейін, армия алдында тұрған күрделі мәселелер кезегімен шешіле бастады. Дәл осы кісінің бастамасымен Қазақстанда игі дәстүрлер мен армиямыздың берік іргетасын қалаған әскери кадрлар дайындала бастады. Ол жоғары лауазымдарға көтерген офицерлерге сенді. Қолдап, көмектесті. Сенімін ақтамағандар қызметтен шеттетілді. Қорғаныс министрлігін басқарған Сағадат Қожахметұлы өзін нағыз мемлекет қайраткері, дарынды әскери қолбасшы, дарынды дипломат ретінде көрсете білді.

Сағадат Қожахметұлының бастамасымен әскери кадрлар мәселесін шешу және қазақ офицерлерінің санын арттыру лезде қолға алынды. Ол кезде кадр мәселесі өте өткір болатын. Кейбір әскери бөлімшелерде офицерлердің 40-50% ғана штатта қалды, әсіресе взвод-рота-батальон-полк звеноларында олар жетіспеді. Шұғыл түрде кіші лейтенанттар курстары құрылды. Төменгі буын командирлері прапорщиктер мен әскерге шақырылған сержанттардан дайындалды. Ресей Федерациясының Қорғаныс министрлігімен Қазақстан армиясының офицерлері мен курсанттарын Ресейдің академиялары мен мектептерінде оқыту туралы келісім жасалды. С.Нұрмағамбетовтың тікелей талап қоюы мен іскер қолбасшылығы арқасында 1992 жылдың тамыз айында 40 қазақ офицері Мәскеудегі әскери академияларға, 250 қарадомалақ курсант Вязьма, Рязань қалаларындағы танк, артиллерия училищелеріне жолдама алып, 2-3 жылдан соң мынау деген мықты әскери кадрлар болып қайта оралды (Аупбаев Ж. 2006).

С.Нұрмағамбетов Алматы жоғарғы жалпы әскери командалық училищесін кеңейту туралы шешім қабылдады. Әскери училищеге полковник А.Тасболатовты бастық етіп тағайындап, әскери училищеге мамандықтар санын арттырып, курсанттарды 11 мамандық бойынша оқыту жолға қойылды. А.Тасболатовқа: «Қазақ баласының қабілеті ешкімнен кем емес қарағым. Өйткені өзім де қазақпын. Егер әскери қызметке талабы болса, ауылдан келген, бойы 1 метр 70 сантиметрге жететін қарадомалақтардың бәрін бірінші кезекте қаблдауға назар аудар. Қалай етсең олай ет, бұл училищеге қазақ балалары 80-90 пайыздан кем болмасын» – деген талабын тікелей қойған қолбасшы. Сонымен қатар әскери ұшқыштарды дайындауға көп көңіл бөлді. Ақтөбе азаматтық авиация институтының негізінде әуелі әскери факультет, кейін Әскери авиация училищесі құрылды. Орталық Азия әскери округі құрылған 20 жыл ішінде қазақтарға тіпті полктарды басқаруға сенбеген болса, енді соған лайық қазақ офицерлері жоғары лауазымдарға батыл тағайындалды. Кеңес Одағының түкпір-түкпіріндегі қызметтерін өткізіп беріп, Қазақстанға оралған қандастарымыз: полковник Ә.Жарболов пен подполковник Д.Халықовты полк командирлері, подполковник Б.Ертаевты дивизия командирі, подполковник С.Елемановты десант құрамасының бастығы, генерал-майор М.Алтынбаевты Әуе Қарулы Күштерінің қолбасшысы етіп қойды. Қорғаныс министрі С.Нұрмағамбетовтың жетекшілігімен мұқият жүргізілген жұмыстар еліміздің әскери дамуына қан жүгіртіп, жаңаша серпін алды. Ол негізгі мәселелерді шешуге күш-жігерін шоғырландыру қабілетімен ерекшеленді (Аупбаев Ж. 2006).

Қорғаныс министрі С.Нұрмағамбетовтың ерен еңбегі туралы Халық қаһарманы, генерал-лейтенант Бақытжан Ертаев: «1990-жылдардың басы ең қиын кезең болды. Кеңес Одағының түкпір-түкпірінен әскери мамандарды жинақтап, ұлттық кадрларға қамқорлық жасады. Германияда полк командирі болып қызмет еткен маған мотоатқыштар дивизиясы сеніп тапсырылды. Сол кезеңде мен әскери генералдан көп нәрсе үйрендім», – деп еске алады және оның әскери іскерлігін айтса, генерал-лейтенант Абай Тасболатов: «Әскери оқу-жаттығулар кезінде Сағадат Қожахметұлы бірнеше күн бойы офицерлермен бірге окопта болып, оқу-жаттығулардың барлық ауыртпалығына төтеп бергені есімде. Бірақ ол кезде оның жасы 70-тен асып кеткен еді. Оған қарап, бәрі оның қайсарлығы мен беріктілігіне таң қалды» – деп, С.Нұрмағамбетовтың өз ісінің

майталман маманы және әскери қимылдың кез-келгеніне төтеп бере алатын төзімді қолбасшы екенін мәлімдейді (Жагипаров С. 2017).

Кадр саясатына келгенде, Сағадат Қожахметұлы кадр таңдауда тек іскерлік қасиеттері мен кәсіби біліктілігін ескеретін талапшылдық танытты. Бүгінгі күні армияның мемлекетіміздің аумақтық тұтастығын қорғау жөніндегі тапсырмаларын ойдағыдай атқарып келе жатқаны – тұңғыш Қорғаныс министрінің сіңірген еңбегі деп толық айта аламыз.

Қорғаныс министрлігі құрылғаннан соң С.Нұрмағамбетов еліміз территориясында орналасқан ядролық оқтұмсықтардан құтылу жолдарында шешті. Мұндай зымырандарды Ресей өз жеріне бөлшектеп әкете бастады. Содан соң әлем Қазақстанға жылы қабақ танытып, АҚШ, Қытай, Германия, Үндістан секілді ірі мемлекеттердің Қорғаныс министрлігімен әскери саладағы өзара байланыс, материалдық-техникалық көмек жөніндегі келісімдерге қол жеткізді (Аупбаев Ж. 2006).

Қорғаныс министрі С.Нұрмағамбетовтың басшылығымен жүргізілген мұқият жұмыс еліміздің әскери дамуының Тұжырымдама жобасын әзірлеуге мүмкіндік беріп қана қоймай, Қазақстан аумағынан қымбат тұратын техника мен мүліктің әкетілуіне жол бермеуге мүмкіндік берді. Ол Қарулы күштерді жаңадан құру мен әскери мәселелерді шешуде қолбасшылық қабілетімен ерекшеленді.

Қорытынды

Сағадат Нұрмағамбетовтың Ұлы Отан соғысындағы даңқты жауынгерлік жолы – Отанына жанқиярлықпен берілген офицердің жолы, табандылық пен ерліктің үлгісі еді. Сағадат Қожахметұлы қазақ әскері үшін көп еңбек сіңіріп, шын мәнінде оның жасампазына айналды. Оның бастамасымен егемен Қазақстан ұлттық әскери кадрларды дайындауды қолға алды, қазіргі Қарулы күштердің дәстүрлері мен берік іргетасын қалыптастырды. Ол ТМД мемлекеттері ішінде Қорғаныс министрі атанған бірден-бір Ұлы Отан соғысының ардагері болды.

Сағадат Нұрмағамбетов 1971-1994 жылдары республика Жоғарғы Кеңесіне бірнеше мәрте депутат болып сайланды. Оның жауынгерлік және қайраткерлік өмір жолындағы ерліктері мен еселі еңбектері жоғары бағаланып, көптеген КСРО наградаларымен, Қазақстанның және шет елдердің ордендерімен марапатталды. Сондай-ақ Алматы, Астана, Донецк (Украина) қала-

ларының, Ақмола облысының, Ақкөл ауданының құрметті азаматы атанды. 1994 жылдың 23 мамырыда Қазақстан президенті жарлығымен Сағадат Нұрмағамбетовке №1 Халық Қаһарманы атағы берілді. 2013 жылдың 24 қыркүйегінде Сағадат Нұрмағамбетов 90 жасқа қараған шағында өмірден озды (Monument-to-sagadat-nurmagambetov. 2017).

Бүгінде Елорда төрінде орналасқан Республикалық «Жас ұлан» әскери мектебі, Алматы қаласындағы Құрлық әскерлерінің Әскери институты армия генералы Сағадат Нұрмағамбетов атымен аталды. Қазақстан қалаларындағы көшелер мен әскери оқу орындарына оның есімі берілді, ескерткіштер, мемориалдық тақталар мен мұражайлар ашылды. Сағадат Қожахметұлының бюсті Мәскеудегі Ұлы Отан соғысына арналған «Тағзым етушілер тауындағы» орталық мұражайда бой көтерді. Ш.Айманов атындағы «Қазақфильм» киностудиясы «Сағадат Нұрмағамбе-

тов. Соңғы сұхбат» атты деректі фильм түсірді. С.Нұрмағамбетов ержүрек жауынгер ғана емес, шығармашыл тұлға болды. Ол «Лицом к огню», «Мой передний край», «От огненных лет до суверенной армии», «А в памяти нет тишины» естелік кітаптарын жазды.

Сағадат Нұрмағамбетов тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Қорғаныс министрі ретінде еліміздің айбынды армиясын, ұлттық Қарулы күштерін қалыптастыруға бар күшін, ұзақ жылдарғы әскери білімі мен тәжірибесін барынша жұмсады. Оның басшылығымен әскердің түрлері қалыптасты, олардың бірлесіп қимылдау, жұмылып әрекет ету және әскери әлеуетті барынша жетілдіру жұмыстары жүзеге асты. Әскери кадрлар жасақталып, оларды даярлайтын әскери салалық оқу орындары іске кірісті. Ел қорғанысын әскери жағынан қатайтуда нақты қадамдар жасалып, Қарулы күштер мен айбынды армиямыздың негізі қаланды.

Әдебиеттер

- Аупбаев Ж. №1 Халық Қаһарманы // Егемен Қазақстан. – 2006. – 16 желтоқсан. Biography // voencollege.mil.kz. – 2015.
- Бисенов К.А. Строительство Вооружённых сил Республики Казахстан (1992–1997 гг.) // Военно-исторический журнал. – 2014. – № 5. – С. 44–51.
- Великая Отечественная война. – Москва: Политиздат, 1984. – 430 с.
- Великая Отечественная война 1941–1945. – Москва: Политиздат, 1988. – 559 с.
- Герой Советского Союза – казахстанцы. – Алматы: Казахстан, 1968. – 360 с.
- Герои Советского Союза / Пред. Ред. Коллегии И.Н. Шкадов. – Москва: Воениздат, 1988. – Т. 2. – 863 с.
- Герои Великой победы: в двух томах – Казахстанцы. – Астана: Фолиант, 2016.
- Жагипаров С. Жизнь и судьба его были подвигом // Казахстанская правда. – 2014. – 23 мая.
- Жагипаров С. Первый министр // Казахстанская правда. – 2017. – 28 апреля.
- Закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 г. «О провозглашении независимости Республики Казахстан» // АП РК. Ф. 5. Н. 400. Оп. 1.
- Қалмырзаев Ә. Соғыс және бейбітшілік. Тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Қорғаныс министрі туралы. – Жұлдыз. – 2012. – №3. – 193–204 б.
- Monument-to-sagadat-nurmagambetov // tmatic.travel/en/view/story. – 2017.
- Нурмағамбетов С.К. Трудные боевые версты/ Мысль. – 2001. – №5. – С.3.
- Нурмағамбетов С.К. Мой передний край. – Алматы: Ана тілі, 1995. – 224 с.
- Нурмағамбетов С. Победа – наша общая судьба, наша общая память, гордость и слава // Красная звезда. – 1995. – 4 мая.
- Нурмағамбетов С. Штурмовали со знанием дела // Родина. – 2004. – №2. – С. 84.
- Нұрмағамбетов С.Қ. Біз соғысуға емес, женуге мүдделі болдық // Ұлт болмысы. – 2012. – №12. – 20–23 б.
- The pathway of sagadat // e-history.kz. – 2017.
- Указ Президента РК от 25 октября 1991 г. «Об образовании Государственного комитета обороны Казахской ССР» // АП РК. Ф. 7. Н. 474. Оп. 1. Д. 179.

References

- Aupbaev Zh. Hero Populi N. 1 // Independent Kazakhstan. – 2006. — 16 Decembris. Biography // voencollege.mil.kz. – 2015.
- Bisenov K.A. Constructio Virum Armatorum Reipublicae Kazakhstanae (1992-1997) // Acta Militaria Historica. – 2014. – N. 5. – P. 44–51.
- Magnum Pium bellum. – Moscoviae : Politizdat, 1984. – 430 p.
- Magnum Bellum Patrioticum 1941– 1945. – Moscoviae : Politizdat, 1988. 559 p.
- Heros Unionis Sovieticae – Kazakhstanis. – Almaty : Kazakhstan, 1968. – 360 p.

- Heroes Unionis Sovieticae / Prev. Ed. Collegium I.N. Shkadov. – Moscoviae: Voenizdat, 1988. – T. 2. – 863 p.
Heroes Magnae Victoriae : in two volumes — Kazakhstanis. – Astana : Foliant , 2016 .
Zhagiparov S. Eius vita et fata fuerunt a feato // Kazakhstanskaya Pravda. – 2014. – Die 23 Maii.
Zhagiparov S. Primus Minister // Kazakhstanskaya Pravda. – 2017. – Die 28 Aprilis.
Lex Reipublicae Kazakhstanae data die 16 Decembris 1991 “De declaratione independentiae Reipublicae Kazakhstanae” // AP RK. F. 5. N. 400. Op. 1 .
Kalmyrzaev A. Bellum et pax. De primo ministro defensionis Kazakhstan sui iuris. – Stella. – N. 3. – pp. 193– 204.
Monument-to-sagadat-nurmagambetov // tmatic.travel/en/view/story. – 2017.
Nurmagambetov S.K. Difficillimum est duelli milium / Cogitatio. – 2001. – N. 5. – P.3.
Nurmagambetov S.K. acies mea. – Almaty : Mater lingua, 1995. – 224p.
Nurmagambetov S. Victoria est communis sors, communis memoria, superbia et gloria. – 1995. – 4 Maii.
Nurmagambetov S. Oppugnatum cum arte Rodina //. – 2004. – N. 2. – P. 84.
Nurmagambetov S.K. Animi sumus conciliandi, non pugnandi // Natura gentis. – 2012. – N. 12. – pp. 20– 23.
The pathway of sagadat // e-history.kz. – 2017.
Decretum Praesidis Reipublicae Kazakhstanae datum die 25 mensis Octobris anno 1991 “De formatione Rei Publicae Defensionis Committee Kazakh SSR” // AP RK. F. 7. N. 474. Op. 1. D. 179.

Автор туралы мәлімет:

Сайлан Болат Санабайұлы – т.ғ.д., профессор. Қазақстан тарихы кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ. E-mail: b_sailan1967@mail.ru

Сведения об авторе:

Сайлан Болат Санабайұлы – д.и.н., профессор. Кафедра истории Казахстана, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы. E-mail: b_sailan1967@mail.ru

Келін түсті: 15.03.2024

Қабылданды: 14.05.2024